

# ZAMONAVIY BOSHQARUV HISOBI ASOSIDA PARRANDACHILIKDA XARAJATLAR HISOBINI TASHKIL ETISH

**O‘razboyev Sindorbek**

Sambhram universiteti o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22840980>

Qabul qilindi: 14-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 18-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 19-sentabr 2026-yil

## Annotatsiya:

Ushbu tezisda parrandachilik korxonalarida xarajatlar hisobini zamonaviy boshqaruv hisobi tamoyillari asosida tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Parrandachilik ishlab chiqarishida yem-xashak, mehnat, veterinariya, energiya, amortizatsiya va boshqa xarajatlarning mahsulot tannarxini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Xarajatlarni xarajat markazlari va javobgarlik markazlari bo‘yicha guruhlash, byudjetlashtirish, standart-kosting, “xarajat-hajm-foyda” tahlili hamda Activity-Based Costing (ABC) usulidan foydalanishning boshqaruv samaradorligiga ta’siri asoslanadi. Tadqiqot natijasida parrandachilik korxonalarida xarajatlarni raqamlashtirish, me’yoriy ko‘rsatkichlar asosida nazorat qilish va “reja-haqiqat-og‘ish” formatidagi boshqaruv hisobotini joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

## Kalit so‘zlar:

boshqaruv hisobi, parrandachilik, xarajatlar hisobi, tannarx, kalkulyatsiya, xarajat markazi, byudjetlashtirish, standart-kosting, Activity-Based Costing, iqtisodiy samaradorlik.

Bozor munosabatlari sharoitida qishloq xo‘jaligi korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va mahsulot tannarxini maqbullashtirish boshqaruvning muhim vazifalaridan biridir. Parrandachilikda ushbu masala yanada dolzarb bo‘lib, ishlab chiqarish jarayonining biologik xususiyatlari, yem sarfining yuqori ulushi, parrandalarning o‘shish sur‘ati, tuxumdorlik, nobud bo‘lish darajasi, energiya va veterinariya xarajatlari mahsulot tannarxiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

An’anaviy buxgalteriya hisobi ko‘proq amalga oshirilgan xo‘jalik operatsiyalarini qayd etish va moliyaviy hisobotlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, boshqaruv hisobi rahbariyatni rejalashtirish, nazorat, tahlil va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur ichki axborot bilan ta’minlaydi. Shu sababli parrandachilik korxonalarida xarajatlarni faqat umumiy summada hisobga olish bilan cheklanmasdan, ularni ishlab chiqarish bo‘linmalari, xarajat markazlari, mahsulot turlari va mas’uliyat markazlari kesimida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Xalqaro hisob amaliyotida qishloq xo‘jaligiga oid biologik aktivlar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini hisobga olishning o‘ziga xos jihatlari mavjud. IAS 41 “Agriculture” biologik aktivlar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini tegishli bosqichlarda hisobga olish masalalarini qamrab oladi. Bu holat parrandachilik korxonalarida boshqaruv hisobi ma’lumotlarini moliyaviy hisob axborotlari bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy boshqaruv hisobi tamoyillari asosida parrandachilik korxonalarida xarajatlarni shakllantirish, guruhlash, nazorat qilish va mahsulot tannarxini aniqlash mexanizmini takomillashtirishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: parrandachilikdagi asosiy xarajat turlarini tasniflash; xarajat markazlarini shakllantirish; mahsulot tannarxini aniqlashning zamonaviy usullarini o‘rganish; byudjetlashtirish va standart-kosting

imkoniyatlarini baholash; xarajatlar og'ishini aniqlash; raqamli boshqaruv hisobi elementlarini joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Parrandachilik mahsulotlari tannarxini shakllantirishda xarajatlarni iqtisodiy mazmuni va boshqaruvdagi vazifasiga ko'ra to'g'ri tasniflash muhimdir. Bunda xarajatlarni bevosita va bilvosita, doimiy va o'zgaruvchan, nazorat qilinadigan va nazorat qilinmaydigan xarajatlarga ajratish boshqaruv qarorlarining aniqligini oshiradi.

**1-jadval. Parrandachilikda xarajatlar turlari va ularni boshqarish ko'rsatkichlari**

| Xarajat turi         | Asosiy tarkibi                                 | Boshqaruvdagi vazifasi                                | Nazorat ko'rsatkichi               |
|----------------------|------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|------------------------------------|
| Yem xarajatlari      | Don, kombikorm, premiks, mineral qo'shimchalar | Tannarxni kamaytirish va yem samaradorligini oshirish | 1 kg mahsulotga yem sarfi          |
| Mehnat xarajatlari   | Ish haqi va unga bog'liq to'lovlar             | Mehnat unumdorligini baholash                         | 1 xodimga mahsulot hajmi           |
| Veterinariya         | Vaksina, dori-darmon, profilaktika             | Kasallik va nobud bo'lishni kamaytirish               | Nobud bo'lish darajasi             |
| Energiya             | Elektr, gaz, yoqilg'i                          | Energiya samaradorligini nazorat qilish               | 1 birlik mahsulotga energiya sarfi |
| Amortizatsiya        | Bino, inkubator, uskunalar                     | Asosiy vositalardan foydalanishni baholash            | Uskuna yuklanishi                  |
| Umumishlab chiqarish | Ta'mirlash, xizmat, boshqaruv xarajatlari      | Bilvosita xarajatlarni taqsimlash                     | Mahsulot birligiga ustama          |

Parrandachilik korxonasida xarajatlarni boshqarishning samarali mexanizmlaridan biri xarajat markazlarini shakllantirishdir. Bunda xarajatlarning yuzaga kelish joylari va ularga javobgar shaxslar o'zaro bog'lanadi. Amaliy jihatdan inkubatsiya sexi, jo'ja yetishtirish bo'limi, broyler yetishtirish bo'limi, tuxum ishlab chiqarish bo'limi, yem tayyorlash bo'limi, veterinariya xizmati, texnik xizmat ko'rsatish va umumishlab chiqarish boshqaruvi alohida xarajat markazlari sifatida tashkil etilishi mumkin.

Mazkur yondashuv xarajatlarning qaysi bo'limda, qanday sabab bilan va qaysi miqdorda yuzaga kelayotganini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, har bir markaz bo'yicha reja va haqiqiy xarajatlarni taqqoslash orqali mas'uliyatni oshirish va resurslardan foydalanish samaradorligini baholash mumkin.

Activity-Based Costing (ABC) usuli xarajatlarni faoliyat turlari asosida mahsulotlarga taqsimlashga asoslanadi. Parrandachilikda ushbu usul umumishlab chiqarish xarajatlarini yanada asosli taqsimlash imkonini beradi. Bunda xarajatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi omillar — cost driverlar aniqlanadi.

Masalan, inkubatsiya xarajatlari inkubatsiya qilingan tuxumlar soniga, veterinariya xarajatlari parranda bosh soni yoki davolash tadbirlari soniga, energiya xarajatlari elektr energiyasi sarfiga, yem xarajatlari esa yemning fizik sarfiga bog'lanishi mumkin. Natijada mahsulot tannarxining shakllanishi aniqroq aks ettiriladi.

Parrandachilik mahsulotlarining ishlab chiqarish tannarxini umumiy ko'rinishda quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

$$T = Y + M + V + E + A + U$$

Bu yerda: T — mahsulot tannarxi; Y — yem xarajatlari; M — mehnat xarajatlari; V — veterinariya xarajatlari; E — energiya xarajatlari; A — amortizatsiya xarajatlari; U — boshqa ishlab chiqarish xarajatlari.

$$Tb = T / Q$$

Bu yerda Tb — mahsulot birligining tannarxi; T — jami ishlab chiqarish xarajatlari; Q — ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori. Ushbu ko'rsatkich orqali tuxumning bir donasi yoki parranda go'shtining 1 kilogrammi tannarxini aniqlash mumkin.

Boshqaruv hisobi tizimida xarajatlarni oldindan rejalashtirish va amaldagi natijalarni reja bilan taqqoslash alohida ahamiyatga ega. Parrandachilik korxonalarida ishlab chiqarish, yem, mehnat, veterinariya, energiya va umumishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha alohida byudjetlar shakllantirilishi mumkin.

Standart-kosting tizimida mahsulot birligi uchun me'yoriy xarajatlar belgilanadi va haqiqiy xarajatlar bilan taqqoslanadi. Og'ish quyidagicha aniqlanadi:

$$\Delta X = X_{\text{haqiqat}} - X_{\text{me'yoriy}}$$

Agar og'ish musbat bo'lsa, xarajatlarning me'yoridan ortiq sarflanganligi; manfiy bo'lsa, tejalganligi aniqlanadi. Bunday tahlil ayniqsa yem sarfi, energiya iste'moli va mehnat unumdorligini nazorat qilishda foydalidir.

#### **"Xarajat-hajm-foйда" tahlili**

Parrandachilik korxonalarida boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun doimiy va o'zgaruvchan xarajatlarni ajratish muhimdir. Amortizatsiya, ayrim ijara va ma'muriy xarajatlar doimiy xarajatlarga; yem, qadoqlash va ishlab chiqarish hajmiga bog'liq ayrim energiya xarajatlari o'zgaruvchan xarajatlarga kiritilishi mumkin.

$$Q_0 = FC / (P - VC)$$

Bu yerda  $Q_0$  — zararsizlik nuqtasidagi ishlab chiqarish hajmi; FC — doimiy xarajatlar; P — mahsulot birligining sotish narxi; VC — mahsulot birligiga to'g'ri keladigan o'zgaruvchan xarajatlar. Ushbu ko'rsatkich ishlab chiqarishning minimal iqtisodiy chegarasini aniqlashga yordam beradi.

#### **"Reja-haqiqat-og'ish" boshqaruv hisobotining namunasi**

##### **2-jadval**

| Ko'rsatkich        | Reja | Haqiqat | Og'ish | Og'ish, % |
|--------------------|------|---------|--------|-----------|
| Yem xarajatlari    | 100  | 108     | +8     | +8,0      |
| Mehnat xarajatlari | 50   | 48      | -2     | -4,0      |
| Veterinariya       | 20   | 23      | +3     | +15,0     |
| Energiya           | 30   | 28      | -2     | -6,7      |
| Boshqa xarajatlar  | 25   | 27      | +2     | +8,0      |

Izoh: jadvaldagi raqamlar metodik namuna sifatida keltirilgan bo'lib, muayyan korxona ma'lumotlari asosida qayta hisoblanishi mumkin.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish parrandachilikda xarajatlar hisobini tezkor va shaffof tashkil etish imkonini beradi. Bunda yem ombori, parranda bosh soni, yem sarfi, tuxum ishlab chiqarish, broyler vazni, energiya iste'moli, veterinariya tadbirlari va nobud bo'lish ko'rsatkichlari yagona axborot tizimida birlashtirilishi mumkin.

ERP va BI vositalari yordamida rahbariyat uchun kunlik yoki haftalik boshqaruv paneli shakllantirilib, xarajatlarning reja va haqiqiy holati, tannarx dinamikasi, yem sarfi, ishlab chiqarish unumdorligi hamda rentabellik ko'rsatkichlari vizual ko'rinishda taqdim etiladi. IoT sensorlari bilan integratsiya qilingan tizimlar esa harorat, namlik, energiya sarfi va boshqa ishlab chiqarish omillarini avtomatik monitoring qilishga xizmat qilishi mumkin.

Parrandachilik korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda xarajatlar hisobini zamonaviy boshqaruv hisobi asosida tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Boshqaruv hisobi xarajatlarning faqat umumiy summasini qayd etish bilan cheklanmasdan, ularning yuzaga kelish sabablari, mas'uliyat markazlari, mahsulot turlari va ishlab chiqarish jarayonlari bo'yicha tahlil qilish imkonini beradi.

Xarajatlarni markazlar bo'yicha hisobga olish, byudjetlashtirish, standart-kosting, "xarajat-hajm-foйда" tahlili va ABC usulidan kompleks foydalanish mahsulot tannarxini shakllantirishning aniqligini oshiradi. Ayniqsa, yem sarfini me'yorlashtirish, energiya va veterinariya xarajatlarni nazorat qilish hamda ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlarini muntazam tahlil qilish korxonaning moliyaviy natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, boshqaruv hisobini raqamlashtirish orqali parrandachilik korxonalarida xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni real vaqtga yaqin rejimda shakllantirish, og'ishlarni tezkor aniqlash va rahbariyatga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborotni taqdim etish imkoniyati kengayadi. Shu bois zamonaviy boshqaruv hisobi parrandachilik korxonalarining xarajatlarini nazorat qilish, tannarxni optimallashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositasi sifatida qaralishi lozim.

### **Adabiyotlar, References, Литературы:**

1. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi: darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. – 556 b. ISBN 978-9943-13-858-2. Ushbu darslik boshqaruv hisobini tashkil etish va korxona xarajatlarini boshqarish masalalariga bag'ishlangan.
2. Xasanov B.A., G'aniyev Z.U., Muhammedova D.A. Boshqaruv hisobi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018. – 280 b. ISBN 978-9943-13-778-3.
3. Abdusalomova N.B. Boshqaruv hisobiga kirish: darslik. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2022. – 288 b. ISBN 978-9943-8910-6-7. IFRS Foundation. IAS 41 Agriculture. International Financial Reporting Standards.
4. Febriani I., Pusparini H., Isnawati. Analisis perbandingan harga pokok produksi dengan menggunakan metode full costing dan activity-based costing. Borobudur Accounting Review, 2023.
5. O'razboyev S.A. Parrandachilikda xarajatlar hisobi va tannarx aniqlashni takomillashtirish // International Journal of Scientific Researchers. – 2025. – Vol. 10, Issue 1. – B. 55–59. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.ijsr.68792.
6. Hamroqulov T.A. Parrandachilikda xarajatlarni boshqarishning zamonaviy usullari: Kaizen va Lean-accounting yondashuvlari // O'zbekistonda Uchinchi Renessans va innovatsion jarayonlar jurnali. – 2026.